

УДК 93/94+929

<https://doi.org/10.22378/2410-0765.2024-14-2.86-99>

Sadri Maksudi Arsal ve Türk dil devrimi

M.G. Scherberger

*Georg August Göttingen Üniversitesi
Göttingen, Almanya*

Bu makale, Sadri Maksudi Arsal'ın Türk dil reformundaki rolüne genel bir bakış sunmaktadır. Sadri Maksudi bu konuda birçok yazı yazmış ve bu sayede Mustafa Kemal Atatürk ve Türk dil devrimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Sadri Maksudi'nin bu konudaki temel eseri *Türk Dili için*'dir. Bu kitapta Osmanlı yazı dilinin radikal bir şekilde Türkleştirilmesi çağrısında bulunmuştur. Makalemizde Sadri Maksudi'nin Atatürk ve çevresi üzerindeki etkisini daha detaylı bir şekilde ortaya koyuyor ve dil devrimi kapsamında bunun hangi kısmının gerçekleştirildiğini inceliyoruz. Ayrıca Sadri Maksudi'nin yaklaşımının uzun vadede ne kadar başarılı olduğu sorusunu da ele alıyoruz. Üstelik Sadri Maksudi'nin kendisinin nasıl bir dil kullandığı ve bunun onun özleştirme taleplerine ne ölçüde karşılık geldiğiyle ilgileniyoruz.

Anahtar kelimeler: Sadri Maksudi Arsal, Mustafa Kemal Atatürk, Türk dil devrimi, alıntı sözcükler ve yabancı sözcükler, neolojizmler, Arapça, Farsça, Osmanlıca, Türkçe, Türk dilleri

Teşekkür sözü: Türkçe metnimizi okuyup kontrol ettiği için sayın Dr. Ali Adem Yörük'e teşekkür ederiz.

Giriş. Ceditçi ve Kemalist Tatar-Türk aydını Sadri Maksudi Arsal (1878–1957), bilim insanlarının yoğun ilgisini çekmeye devam etmektedir. Bugüne kadar gerçekleştirilen yayınların, konferansların ve diğer bilimsel faaliyetlerin çokluğu buna tanıklık etmektedir [2; 6; 8; 9]. Kazan yakınlarındaki Taşsu'da doğan Maksudi, çağının ruhuna uygun olarak milliyetçi, son derece okumuş bir kişilikti; çeşitli ülkelerde (özellikle Rusya, Finlandiya, Almanya, Fransa, Türkiye) yaşayıp siyasetçi, hukukçu, tarihçi ve dil reformcusu olarak çalışmıştır. Bütün bu alanlarda önemli izler bıraktı [1]. Bu makale, Maksudi'nin Türk dili sahasındaki rolünü ele almaktadır. Maksudi'nin dille ilgili görüşlerini anlamaya yönelik en önemli kaynak onun *Türk Dili için (TDi)* adlı kitabıdır [4]. Maksudi'nin doğumunun 140. yılı anısına düzenlenen kongre antolojisinde o kitabın içeriğinden detaylı olarak bahsetmiştik [7]. Bu nedenle bu çalışmada, kitabın içeriğini kısaca özetleyip aşağıdaki sorulara değineceğiz:

Maksudi, kitabını nerede ve hangi dönemde yazmıştır, nasıl bir imla ve dil kullanmıştır, görüşleri günümüz açısından ne kadar bilimseldir, ne gibi tepki ve eleştirilerle karşılaşmıştır, hangi fikirleri yenidir ve hangileri daha önceki

reformcular tarafından dile getirilmiştir, Kemalist dil devrimini ne ölçüde etkilemiştir, hangi yaklaşımları uzun vadede başarılı olmuştur, hangileri olmamıştır, kendi imlası ve dili yıllar içinde nasıl gelişmiştir? [Tüm bu konuların ayrıntılı bir incelemesi doktora tezimizde [8] bulunmaktadır].

Ana bölüm. *TDi*'nin yazılış tarihi, kitaptaki bazı bilgiler kullanılarak belirlenebilir. Bunlar, Maksudi'nin *TDi*'ni 1920'li yılların başında Paris'te yazmaya başladığını ve 1928 yılında *Milliyet* gazetesinde Arap harfleriyle dizi olarak [3] yayınladığını göstermektedir. Sonra iki yıl daha metin üzerinde çalışarak revize etmiş, 1930'da Latin alfabesiyle kitap olarak İstanbul'da yayınlamıştır [8, s.81–84]. Maksudi'nin yazıları, günümüz Türk yazımına kısmen karşılık gelmekte, hâlâ Arapça imlanın etkisi altında olduğu görülmektedir. Bu, diğer şeylerin yanı sıra, Türk fonetik kanunlarına göre *p* ve *t* şeklinde sertleşen *Be* ve *Dal*, *Ayn* ve *Hemze* ve uzun ünlüler gibi özellikler gösteren Arapça ve Farsça alıntı kelimelerden anlaşılmaktadır. Bunlar, hem Arap alfabesinin fonetikleri (solda) hem de bugün yapıldığı gibi Türkçenin fonetikleri dikkate alınarak (sağda) yazılmıştır:

galib, mikdar, tarafdar – *galip, miktar, taraftar* [8, s.88–89]

hey'et, mes'ele, san'at – *heyet, mesele, sanat* [8, s.95]

hâdise, ecnebî, medlûl – *hadise, ecnebi, medlul* [8, s.103]

Maksudi'nin *Milliyet* gazetesini yazılarındaki dili ile *TDi*'deki dili karşılaştırıldığında gazete metninin klasik Osmanlıca, kitap metninin ise sadeleştirilmiş Osmanlıca olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu, Maksudi'nin gazete metnindeki birçok Arapça ve Farsça kelime ve formu, kitapta Türkçe kelime ve formlarla değiştirdiği anlamına gelmektedir. Gazete metninde hâlâ Arapça-Farsça formları kullanırken (solda), kitapta bunları Türkçe formlara sadeleştirmiştir (sağda):

efrâd-ı millet¹ – *millet fertleri* [8, s.107]

gayr-i mer'î – *görülmez* [8, s.109]

ma'lûmât – *bilgiler* [8, s.109]

taqvîye – *kuvvetlendirme* [8, s.109]

Ancak birçok örneğin (*efrat, gayri tabii, müşkülât, tesmiye et-* vb.) gösterdiği gibi bu tür Arapça-Farsça formlar kitapta da tamamen terk edilmiş değildir [8, s.116–118].

Ayrıca aşağıdaki örneklerde gibi çok sık Arapça kelimeler (solda) ve bazen eşanlamlı Türkçe kelimeleri (sağda) kullanmıştır:

ecnebi – *yabancı* [8, s.127]

hafîr – *torun* [8, s.127]

istimal et- – *kullan-* [8, s.128]

kifâyet et- – *yet-* [8, s.128]

merbut – *bağlı* [8, s.129]

¹ *Milliyet*'in Arap harfli yazılarından alınan bu paragraftaki örnekler, burada Alman Şarkiyat araştırmalarında yaygın olan transkripsiyonla yazılmıştır.

Demek ki Maksudi, o zamanki anlayışa göre karşılık gelen Türk unsurları mevcut olduğundan vazgeçilebilecek birçok klasik Osmanlı unsurunu kullanmıştır. Bu, özellikle Maksudi için bir tutarsızlığı temsil etmektedir, çünkü o zamanlar mümkün olduğunca basit ve Türkçe yazmayı hedeflemiştir.

TDİ'nin içeriği şu şekilde özetlenebilir: Osmanlı yazı dilindeki Arapça ve Farsça unsurların kaldırılarak yerine Türkçe kelimeler ve gramer formları getirilmelidir. Arapça ve Farsça gibi Batı dillerinden gelen etkiler de reddedilmelidir. Yazı dilinin Türkleştirilmesi Türklerin varoluşsal çıkarıdır, çünkü bu olmadan onların dili çok sayıda yabancı dillerin etkisi altında ezilip yok edilebilir. Bu da Türk milletinin sonu demektir. Bunun dışında Türkler gibi özgür ve kendine güvenen bir millet, yabancı dillerin hâkim olduğu ve halkının çoğu için anlaşılmasız olan bir yazı diline tahammül edemez. Böyle bir dil, ulusal ve kültürel gelişmeyi büyük ölçüde engellemektedir ve dolayısıyla Cumhuriyet değerlerine açıkça aykırıdır. Yenilenen öz Türkçe, yalnızca tüm Türklerin değil, tüm Türk halklarının ortak yazı dili haline gelmelidir. Her ne kadar Rus Türkleri gibi Türkler tarafından yönetilmeyen ülkelerde yaşasalar da bütün Türk halkları Türk milletine mensuptur. Avrupa ve Rusya'da iddia edildiğinin aksine Türk dilinin şekilleri (Türkçe, Tatarca, Özbekçe vs.) farklı diller değil, aynı dilin lehçeleridir. Ortak Türk yazı dilinin oluşturulmasında öncü rol Türkçeye aittir, çünkü Türkiye Türk dünyasının kültürel açıdan en gelişmiş ve aynı zamanda siyasi açıdan bağımsız tek devletidir. Türkiye ile Türk dünyasının geri kalan kısmı arasındaki dil ve kültür birliğinin iki amacı vardır: Birincisi kalkınma ve çağdaşlaşma sadece Türkiye ile sınırlı kalmayıp tüm Türk halklarına yayılmalıdır; ikincisi Türkiye dışındaki Türk halklarının dilsel ve kültürel kimlikleri pekiştirilmelidir, aksi takdirde kendilerine hâkim olan milletler arasında asimile olma riski vardır [8, s.146–147, 159–163, 178–185, 194–196, 205–206, 210–211].

Maksudi, Batı kültürüne katılan Türklere bir dil devriminin nasıl başarıyla gerçekleştirilebileceğini göstermek amacıyla diğer halkların tarihindeki benzer süreçlere dikkat çekmektedir: Örneğin Romalılar, Yunan kültürünü benimseyip tüm kültürel terimleri Latin köklerinden oluşturmuşlardır; Araplar, Yunan bilimlerini benimseyip tüm bilimsel terimleri Arapça köklerden türetmişlerdir; Almanlar, başlangıçta Latince ve Fransızcadan büyük ölçüde etkilenmiş, sonra tüm Yunanca, Latince ve Fransızca terimler için Almanca ifadeler yaratmışlardır. Benzer şekilde Fransızlar, Çekler, Finliler, Ruslar, Macarlar ve diğer birçok millet, ileri kültür için gerekli tüm terimleri kendi dillerinin sözcük dağarcığından türetmişlerdir [8, s.148–159]. Dolayısıyla bu modelleri kullanarak çağdaş uygarlığın tüm şartlarını ifade edebilecek öz Türkçe bir yazı dili oluşturmak çağdaş Türklerin görevidir.

Türkçenin şekillerinin birbirine bu kadar benzemesi ve Latince ve yeni Roman dilleri veya Eski Slav ve yeni Slav dilleri gibi birbirlerinden uzaklaşmamış olması, Türkçenin bahsedilen diğer diller gibi çekimli olmayıp eklemeli olmasıyla ilgilidir. Çekimli dillerin, kelime köklerini büyük ölçüde değiştirip zamanla yok ederek farklı dillere dönüşmeleri kaçınılmazken

Türkçede kelime kökleri hiçbir zaman değiştirilmez, köklere sadece ekler getirilir. Bu nedenle Türk dili, yaratılışından bu yana neredeyse hiç değişmeyip günümüze kadar gelmiştir. Eklemeli sistem, aynı zamanda Türkçenin diğer dillere (Çince, Arapça, Farsça, Rusça, Almanca, Fransızca vb.) göre daha düzenli, daha mantıksal, daha zengin (zamanlar, kipler, kökler, ekler bakımından) ve fonetik olarak daha estetik (ünlü uyumu) olmasını sağlamaktadır [8, s.159–169].

Türklerin tarihi, haklarında yazılı hiçbir kanıt bulunmayan, ancak Türk oldukları Yunan, Roma, Bizans ve Çin kaynakları tarafından doğrulanan İskitler ve Doğu Hunları ile başlamaktadır. Türkçenin günümüze ulaşan ilk dilsel kanıtı Eski Türkçe runik metinlerdir. Bunları Eski Uygur, Çağatay, Azerbaycan, Kıpçak ve Osmanlı-Türk edebiyatları takip etmektedir. Bütün bu edebiyatlar, Türklerin de diğer halklar gibi başlangıçta sistemli bir şekilde özgün bir yazı dili oluşturmaya çalıştıklarını göstermektedir. Uygurlar, özellikle Hıristiyanlık, Budizm ve Maniheizm terimleri için Latince, Sanskritçe, Çince, Süryanice ve Soğdca ifadelerden kaçınıp bunun yerine gerçek anlamda Türkçe ifadeler yaratmışlardır (örneğin Latince *rex* ve *dominus* için *elig han* ve *tanrı*). Bu özgün edebiyat geleneği, *Kutadgu Bilig*'in gösterdiği gibi İslam'ın ilk dönemlerine kadar korunmuştur. İslam'ın kabulünden sonra Müslümanlık bilinci, Türk bilincini geri plana itmiş, giderek daha fazla Arapça ve Farsça kelime benimsenmiştir. Bu gelişme, 16. yüzyılda yüzde 80'i Arapça ve Farsça unsurlardan oluşan bir yazı diline sahip olan Osmanlılarla birlikte zirveye ulaşmıştır. Ancak bu akımı takip etmeyen ve özgün Türkçeyi kullanan halk yazarları da her zaman olmuştur (Rabgûzî, Sultan Veled, Yunus Emre vb.) [8, s.169–178].

Her şeyden önce yazı dilinin Arapça ve Farsça birçok kelimesinin (*hurşit, karye, milh* vb.) yanı sıra tüm Arapça ve Farsça gramer formları (*düveli muazzama, etfal, eyyam, layemut, sinei mader, umuru dünyeviye* vb.) derhal ortadan kaldırılabilir; çünkü konuşma dilinin gösterdiği gibi bunların her biri karşılık gelen Türkçe kelime (*güneş, köy, tuz*) ve formlarla (*büyük devletler, çocuklar, günler, ölmez, ana koynu, dünya işleri*) [8, s.240, 241, 242, 243, 244, 267, 272] ifade edilebilir [Yazarın notu: *Büyük devletler ve dünya işleri* örneklerinin gösterdiği gibi dil sadeleştirilmesi olarak bilinen bu yaklaşım tüm alıntı kelimeleri Türkçe ile değiştirmemektedir. Şu anda Türkçe eşanlamlısı bilinmeyen veya yaygın olarak kullanılmayan *devlet ve dünya* gibi ödünç alınan kelimeler muhafaza edilmiş ve Türkçe dilbilgisine uyarlanmıştır]. Türkçe formlar, sadece Arapça formlar kadar anlamlı değil, aynı zamanda daha düzenli ve güzeldir. Eskiden hakiki Türkçe kelimelerin hazinesi daha da büyüktü. Ne yazık ki *al, ası, ildim, od, sayrı* ve *ulaştırı* gibi pek çok eski Türkçe kelimenin yerini artık Arapça ve Farsça eşanlamlı kelimeler (*hile, fayda, nadim-pişman, ateş, hasta-malul, daima*) almıştır [8, s.244–247]. Tüm Türkçe kelimeler, Türkiye'nin halk dilinden ve Eski Osmanlıcadan alınırsa yabancı kelimelerin çoğu ortadan kaldırılabilir. Diğer yabancı kelimeleri ifade etmek için Eski Türkçe (*Orhun yazıtları, Eski Uygur edebiyatı, Kutadgu Bilig, Dîvânü Lugâti't-Türk*), Çağatayca, Azerice, Tatarca ve diğer Türk lehçelerinde eş anlamlı

Türkçe terimler bulunacaktır. Eski Türkçe metinler, Türklüğün en parlak döneminden kalmadır ve bu nedenle birçok önemli kültürel terimi içermektedir. Orta Asya Türk lehçelerinden pek çok botanik ve zoolojik terim alınabilir [8, s.248–262]. Gerekli olan diğer tüm terimler, neolojik olarak Türkçe kelime kökleri ve ekler kullanılarak oluşturulacaktır [8, s.262–270. Eski Türkçe ve diğer Türk dillerinden kelime örnekleri ve eklerle oluşturulan kelimeler için bu makalenin 8 ila 10. sayfalarına bk.]. Yalnızca Arapça ve Farsça kökenli birkaç kutsal İslami terim (*Allah, dua, peygamber* vb.) ile Batı kökenli bazı uluslararası terimler (*kilometre, tiyatro, üniversite* vb.) muhafaza edilmelidir. Ancak bu terimlerin tümü, karşılık gelen Türkçe ifadelerle de ifade edilebilir. Örneğin *Allah* ile eşanlamlı olan *Tanrı*, İslam dışındaki dinlerin tanrılarını tanımlamak için kullanılabilir [8, s.194–195].

Cumhuriyet hükümeti, öz Türkçe yazı dilinin devletin ve toplumun her alanında yayılmasını sağlayacaktır. Dil reformunu gerçekleştirecek, dilin saflığını ve doğruluğunu sağlayacak bir dil akademisi kuracaktır [8, s.199–200, 203–205].

*TDi'*ni okuduktan sonra ister istemez Maksudi'nin son derece bilgili bir kişilik olduğu sonucuna varılmaktadır. Sadece Türk dili ve edebiyat tarihi hakkında değil, Latince, Arapça, Almanca, Fransızca, Çekçe, Fince, Rusça ve Macarca gibi diğer dillerin tarihi hakkında da ilginç yorumlar yapmaktadır [8, s.148–159, 203–205]. Batı araştırma literatürünün geniş bir külliyatına aşinadır ve *Orhun yazıtları'*ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar Türk edebiyat tarihinin her döneminden metinler üzerinde çalışmıştır [8, s.169–178, 655–682]. Bu açıklamaların büyük bir kısmı, bilimsel gerçeklere dayanmaktadır. Ancak kitabın günümüz bilimsel bakış açısından sorunlu bazı özellikleri de bulunmaktadır. Birkaç imla ve bibliyografik hata ve eksikliğe [8, s.307–313] ek olarak başlıca sorunlar şunlardır:

Maksudi, *uçmak, acun, çın, tadu* ve *yosun* gibi Eski Türkçe sözcüklerin gerçek Türkçe olduğunu düşünüyordu. Halbuki bunlar, Soğdca (*uçmak, acun*), Çince (*çın*), Sanskritçe (*tadu*) ve Moğolcadan (*yosun*) geliyordu ve bu nedenle esas olarak Maksudi'nin onlarla değiştirmek istediği Arapça alıntı sözcükler (*cennet, âlem-dünya, hakiki-itimada layık, tabı beşer, şekil-tarz-usul*) kadar yabancıydı [8, s.247, 250, 252, 261, 326, 327, 328].

Aynı zamanda Maksudi'nin Eski Türkçeden almak istediği sözcükler için kaynak olarak kullandığı Carl Brockelmann, Wilhelm Radloff ve Hermann Vámbéry'nin yanlış okumalarına dayanan bazı hayalet sözcükler (*epik, kun, kurma, terek, türme* vb.) vardır [8, s.329, 330, 331, 332]. Sayılan bu örnekler, Arapça ve Farsçadan alınan *tazminat (kun), hapishane-zindan (türme), sanat (epik), hile (kurma)* ve *anane-haber (terek)* kelimelerinin yerini almalıydı [8, s.248, 253, 255, 256, 257].

Maksudi, Atatürk ve diğer Kemalistlerin aksine insanlığın tüm kadim uygarlıklarının Türkler tarafından yaratıldığı yönündeki teorileri (*Türk Tarih Tezi*) kabul etmiyordu. *TDi'*nin hiçbir yerinde Sümerlerin, Hititlerin veya Etrüsklerin Türk olduğundan bahsedilmemektedir. Ancak yazılı kaynak

yetersizliği nedeniyle Türk oldukları şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlanamasa da İskitler ve Hunlar gibi bazı grupları Türk kabul etmektedir. Dünyadaki tüm dillerin orijinal bir Türk dilinden kaynaklandığına (*Güneş Dil Teorisi*) daha da az inanıyordu. Daha ziyade *TDİ*'de eklemeli Türkçenin hangi dillerle akraba olduğunu, hangileriyle olmadığını iyi bildiğini göstermektedir. Bu bakımdan görüşleri o döneme göre gayet bilimseldir [8, s.225–227, 229–230]. Ancak Türkçenin, değişmeyen kelime kökleri ve ünlü uyumuna uyan ekleriyle diğer dillere göre daha istikrarlı, daha kalıcı, daha zengin, daha anlamlı, daha mantıksal ve daha estetik olduğu teorisiyle benzer şekilde aşırı milliyetçi ve savunulamaz bir görüşü temsil ediyordu. Türkçe de gelişimi sırasında karşılıklı olarak anlaşılamayan farklı dillere bölünmüştür. Örneğin Eski Türkçe, günümüz Türkçesi ve Tatarca, Latince, İtalyanca ve Fransızca ya da Eski Slavca, Rusça ve Çekçe kadar farklıdır. Çekimli bir dil olan Arapça, karşı bir örnek olarak verilebilir ki Maksudi'nin teorisinin aksine yüzyıllar boyunca korunmuş ve farklı dillere değil, lehçelere bölünmüştür [8, s.335–337]. *Türk Tarih Tezi*, *Güneş Dil Teorisi* ve Maksudi'nin fikirleri, ne kadar farklı olsa da ortak noktaları, Batıda yaygın olan Türklerin medeniyetsiz bir halk olduğu ve Türkçenin ilkel bir dil olduğu yönündeki görüşleri çürütme ve tam tersi iddiada bulunma motivasyonlarıdır [8, s.230].

Türk dilleri arasındaki önemli farklılıkları dikkate almaması, Maksudi'nin diğer Türk dillerinden gelen kelimelerin Türkiye'deki insanlar tarafından kolaylıkla anlaşılabilmesi yanılığısına düşmesine neden olmuştur. Aslında bunlar çoğu zaman anlaşılmazdı, halbuki bunlara karşılık gelen Arapça ve Farsça alıntı sözcükler tüm sosyal sınıflarda yaygın olarak kullanılmaktaydı.

Maksudi, öz Türkçe olarak sunduğu Eski Türkçenin ve Türk halk dilinin saflığını abartmaktadır. Aslında her ikisi de önemli sayıda ödünç kelime içermektedir. Bu, Maksudi tarafından gösterilen birçok örnekte görülebilmektedir. Eski Türkçede yukarıda anılan Çince, Sanskritçe, Soğdca ve Moğolcadan alınan sözcükler varken Türk halk dilinde Arapça (*felek*, *hasret*, *insan* vb.), Farsça (*dost*, *gül*, *hoş* vb.) ve Rumca (*domates*, *kilise*, *papaz* vb.) gibi dillerden gelen sözcükler hiç de eksik değildir. Bu örnekler, bilindiği gibi sayfalarca devam ettirilebilir ve daha da geniş bir dil yelpazesini (Toharca, Latince, Fransızca, İtalyanca vs.) içerecek şekilde genişletilebilir [8, s.344–352]. Maksudi, söz konusu Eski Türkçe kelimelerin yabancı kökenlerinden habersiz olsa da genel olarak Türk halk dilindeki alıntı kelimelerin kökenlerinin farkındaydı. Ancak bu, onu saf halk dili mitini sürdürmekten alıkoymamıştır.

Benzer şekilde Maksudi, Türk okuyucularına dilin arınması olgusunu anlatmak için kullandığı Latince, Arapça, Almanca, Fransızca, Çekçe, Fince, Rusça ve Macarca gibi dillerin saflığı varsayımını da abartmaktadır. Maksudi'nin dediği gibi Almandada mesela çok sayıda yabancı kökenli sözcüklerin [*Adjektiv (sıfat)*, *Administration (idare)*, *Botanik (botanik, bitki bilimi)*, *Institution (müessese)*, *Kasus (çekim hali)*, *Ökonomie (ekonomi, iktisat)*, *Syntax (sentaks, sözdizimi)*, *Vokabular (söz varlığı)* vb.] öz Almanca eşanlamlılarının (*Beiwort*, *Verwaltung*, *Pflanzenkunde*, *Einrichtung*, *Fall*,

Wirtschaft, Satzlehre, Wortschatz) bulunduğu doğrudur [8, s.353]. Maksudi'nin sunumuyla, Almanca kökenli bu kelimelerin varlığının karşılık gelen ödünç kelimelerin artık kullanılmadığı anlamına geldiği izlenimi edinilmektedir. Ancak durum hiç de öyle değildir, çünkü yukarıdakiler gibi yabancı kökenli sözcükler Almancada son derece yaygındır.

Maksudi'nin dikkat çekici görüşleri, 1925–1960 yılları arasında birçok Türk ve yabancı eleştirmen tarafından ele alınmıştır. Bunlar arasında özellikle şu isimler sayılabilir: Mehmet Asım Us, Carl Brockelmann, Nahid Sırrı Örik, Vâlâ Nûreddin, Yusuf Osman, Abdullah Battal Taymas, Cafer Seydahmet Kırimer, Reşid Rahmeti Arat, Taşkın, Peyami Safa, Ragıp Hulûsi Özdem, Alexander Telford Waugh, Mehmet Şeref Aykut, Ahmet Cevat Emre. Değerlendirmeleri, övgüden eleştiriye ve yergiye kadar çeşitlilik göstermektedir. Eleştirel katkılarda (Mehmet Asım, Vâlâ Nûreddin, Cafer Seydahmet, Taşkın, Ahmet Cevat), Maksudi'nin yaklaşımına karşı çıkan dört ana argüman tespit edilebilmektedir: (a) alışlagelmiş Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin kaldırılıp yerine Türk kökenli olmasına rağmen Türkiye'deki Türkler tarafından bilinmeyen ve anlaşılamayan diğer Türk dillerinden kelimeler getirilmesinin dile zarar vereceği, (b) Türkçenin, diğer bazı Türk dillerinden çok farklı olduğu ve bu nedenle onlarla bir dil birliği oluşturamayacağı, (c) Türk dillerinin çoğunun zaten bağımsız yazı dilleri haline gelmiş olması, dolayısıyla Türkçeyi genel bir yazı dili olarak tanıma fikrinin anakronik hale gelmiş olması ve (d) Asya'daki Türklerle kültürel birliğe girme fikrinin Avrupa ile kültürel birlik fikriyle çelişmesi [8, s.367–396].

Maksudi, Türkiye'de dil reformu konusunda yorum yapan ilk ve tek kişi değildi. Fikirlerinin çoğu yeni de değildir. Örneğin gereksiz Arapça ve Farsça kelimeleri ve gramer yapılarını ortadan kaldırarak Osmanlı yazı dilini basitleştirme yaklaşımı yeni değildir. Bu fikirler, Ziyâ Paşa, Nâmık Kemal, Şemseddin Sâmî, Ahmed Midhat, Ziya Gökalp gibi önceki bilim adamları tarafından ortaya konmuştur. Çağataycadan, Eski Osmanlıcadan ve Türkiye lehçelerinden kelimeler alma fikri de Sâmî tarafından dile getirilmiştir. Aynı durum, ilk kez Sâmî ve özellikle İsmâil Gaspıralı tarafından ortaya atılan İstanbul Türkçesine dayalı ortak bir Türk yazı dilinin kurulması fikri için de geçerlidir. Ancak Maksudi, anılan kişilerden daha radikaldi, çünkü dili basitleştirmek yerine saflaştırmak istiyordu. Bu, onun sadece gereksiz Arapça ve Farsça unsurları değil, aynı zamanda halk dilinde alışkanlık haline gelen Arapça ve Farsça alıntı sözcükleri de Türkçe ifadelerle değiştirmek ve bunu yapmak için eklerle kelime oluşturma tüm yöntemlerinin yanı sıra tüm Türk dillerinin söz varlığından yararlanmak istediği anlamına geliyordu. Bu tür yaklaşımlar, kendisinden önce Fuat Köseraif gibi tasfiyeciler tarafından savunulmuştu. Bunlara rağmen Maksudi, dil reformunun en önemli öncülerinden biridir, çünkü kendisinden önce hiç kimsenin yapmadığı bir işi üstlenmiş, tüm bu yaklaşımları kapsamlı bir şekilde analiz edip sunmuştur [8, s.225]. Bunu yaparak Kemalist dil reformu üzerinde belirleyici bir etki yapmıştır. Maksudi'nin ileri sürdüğü yaklaşımın çoğu, kısa sürede hayata

geçirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Türkçenin «yabancı dillerin boyunduruğundan» kurtarılması çağrısında bulunup dil reformunun en acil reformlardan biri olduğunu ilan etmiştir. Dil devrimini gerçekleştirmek amacıyla 1932 yılında Türk Dil Kurumu (TDK) kurulmuştur. TDK'nin 1930'lu yıllardaki faaliyetleri incelendiğinde Maksudi'nin *TDİ*'de tanımladığı gibi Türkçe kelime dağarcığının mevcut tüm kaynaklardan derlendiği ve Arapça, Farsça ve diğer yabancı kökenli sözcüklerin yerine derlenen bu sözcüklerin kullanılmak istendiği görülmektedir. Kelimeler, Eski Türkçe runik yazıtlardan, Eski Uygurca, *Kutadgu Bilig (KB)*, *Dîvânü Lugâti't-Türk (DLT)*, Çağatayca, Osmanlıca, Azerice, Tatarca ve diğer Türk dilleri ve ayrıca Türkiye lehçelerinden derlenmiştir. *Tarama Dergisi*'nde bunun yüzlerce örneği vardır [8, s.403–414]. Bunlardan biri, *em* ile eski Türkçe eşanlamlısı bulunan Arapça alıntı kelime *ilaç*'tır. TDK, *em* kelimesini Eski Uygurca, *DLT*, Osmanlıca (Mevlânâ Şemseddin, Edirneli Nazmî, Gevherî), Çağatayca ve Kars, Elbistan, Havza, Bolu, Şebinkarahisar, Urfa, Bilecik, Seyhan, Ankara, Develi, Zile, Kayseri, Afyon, Ulukışla, Malatya, Ordu, Ünye, Merzifon, Gümüşhane, Gâvurdağı, Kayseri, Gaziantep, İncesu ve Adana lehçelerinde bulmuştur [8, s.411].

Türkiye ve Türk dünyasının diğer bölgelerindeki gelişmeler dikkate alındığında Maksudi'nin bazı hedeflerinin gerçekleştirilemediği açıkça görülmektedir. Ne Türkiye'de öz Türkçe yazı dili ortaya çıkmıştır ne de tüm Türk halklarının ortak yazı dili haline gelmiştir. Ancak modern Türk yazı dili, Osmanlıcaya kıyasla önemli ölçüde Türkleşmiştir.

Şimdi Maksudi'nin önerdiği sözcüklerin ne kadar başarılı olduğu sorusuna gelelim. Arapça-Farsça gereksiz kelimeler ve gramer formları kaldırılmış ve bunlara karşılık gelen Türkçe kelimeler ve formlar konulmuştur. Bu, Maksudi'nin sunumuyla, aşağıdaki örneklerle açıklığa kavuşturulabilmektedir:

düveli muazzama – büyük devletler [8, s.452]

etfal – çocuklar [8, s.446]

eyyam – günler [8, s.446]

hurşit – güneş [8, s.446]

karye – köy [8, s.447]

layemut – ölmez [8, s.452]

milh – tuz [8, s.452]

sinei mader – ana koynu [8, s.452]

umuru dünyeviye – dünya işleri [8, s.453]

Eğer Türkiye'nin standart dilindeki Türkçe kelimeler başarılı olduysa ve bazı neolojizmler dışında bu her zaman geçerliyse, bu, karşılık gelen alıntı kelimelerin terk edildiği anlamına gelmiyordu, özellikle de alışılmış alıntı kelimelerse. Mesela bugün hem soldaki Türkçe kelimeler hem de sağdaki eş anlamlı Arapça ve Farsça kökenli kelimeler kullanılmaktadır:

akım – cereyan [8, s.444]

ant – yemin [8, s.455]

baba – peder [8, s.445]

çöz- – hallet- [8, s.446]

özlem – hasret [8, s.447]

yan – taraf [8, s.459]

yıl – sene [8, s.448]

Maksudi'nin diğer ve daha eski Türk dillerinden alarak önerdiği kelimeler, çok az başarılı olup alışlagelmiş Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin yerini alamamıştır. Maksudi'nin soldaki sözlerinden hiçbirisi sağdaki Arapça ve Farsça alıntı kelimelere üstün gelememiştir:

anuk (DLT) – hazır [8, s.464]

böd (Orhun yazıtları) – taht [8, s.462]

değişli (Tatarca tiesle) – lazım [8, s.478]

öd (Orhun yazıtları) – vakit, zaman [8, s.463]

yalinguk (DLT) – insan [8, s.468]

yengil (Eski Osmanlıca) – hafif [8, s.459]

yosun (Çağatayca) – şekil [8, s.477]

Ayrıca aşağıda solda görüldüğü gibi Osmanlı yazı dilinde alışlagelmiş olmayan çok sayıda Arapça kelimenin modern Türkçede nadir hale gelmesi gibi bir durum da vardır. Ancak bunların yerini alan Türkçe kelimeler, Maksudi'nin ikinci sırada önerdiği çeşitli kaynaklardan gelen arkaik kelimeler değil, üçüncü sıradakiler gibi bunlara karşılık gelen yaygın Türkçe kelimelerdi:

hafit – oğuş (Çağatayca) – torun [8, s.477]

istida – ötük (KB) – dilekçe [8, s.473]

mukavele – bıçgas (DLT) – sözleşme [8, s.464]

sürur – ögrünç (Eski Türkçe) – sevinç [8, s.473]

tavattun et- – duraklan- (Eski Osmanlıca) – yerleş- [8, s.456]

tefahhus et- – tüble- (DLT) – araştır- [8, s.468]

Maksudi'nin arkaik kelimeleri ya da neolojizmleri yerine üçüncü sıradakiler gibi Batılı dillerden alınan kelimelerin kabul edilmesi de nadir değildir. Üstelik ikinci sıradaki yabancı kökenli kelimelerin bir kısmı kalmıştır. Bu, Türkçede eskiden beri kullanılan *hava, misal, numune, esas, temel* ve *usul* örnekleri için geçerlidir. Bazı durumlarda, Batılı kelimelerin yanı sıra *ilke* ve *yöntem* gibi Türkçe kelimeler de yayılmıştır:

denek (tengek, DLT) – hava – atmosfer [8, s.475]

kip (DLT) – misal, numune, type – tip [8, s.465]

severlik (neolojizm) – sympathie – sempati [8, s.489]

söyleşkiç (neolojizm) – téléphone – telefon [8, s.484]

suyagin (neolojizm) – müvellidülma – hidrojen [8, s.482]

ul (DLT) – esas, temel, principe – prensip, ilke [8, s.468]

yosun (Çağatayca) – usul, méthode – metot, yöntem [8, s.477]

Türkçede, *bayalış, çeremşe, saksaul* vb. botanik [8, s.261, 262] ve zoolojik terimler çok yaygınlaşmamıştır, ancak diğer dillerde olduğu gibi (bkz. Almanca *Saxaul*) sadece Orta Asya'nın flora ve faunasından bahsedilirken kullanılmaktadır.

Maksudi'nin yeni sözcüklerinden bazıları da aynı derecede başarısız olmuştur. Bu durum, örneğin Eski Türkçe *-IXğ* eki kullanılarak oluşturulan

*bilgi*ğ, *büdünlü*ğ, *davarlı*ğ, *ekimli*ğ, *kılkı*ğ, *kişili*ğ, *uslu*ğ vb. sıfatları için geçerlidir. Aksine burada sıklıkla şu üç olay gerçekleşmiştir: (a) Arapçadan alınan sıfatlar (*ilmî*, *millî*, *mali*, *insani*) muhafaza edilmiştir, (b) Batı dillerinden alınan sıfatlar (*finansal*, *kültürel*, *formel*, *rasyonel*) yayılmıştır veya (c) *-sAl* gibi eklerle yapılan Türkçe neolojizmler (*bilimsel*, *biçimsel*, *ulusal*) kullanılmaya başlanmıştır [8, s.482–483].

Maksudi'nin kitabında yer alan eklerle oluşturulan kelimelerden, sadece olağan Türkçe kalıplarına göre oluşturulmuş olanlar benimsenmiştir. Bunlar arasında sağdaki Osmanlıca ifadelerin yerini alan soldaki örnekler vardır:

anlayış – tarzı telakki [8, s.493]

danışma – istişare [8, s.446]

değişmez – lâyetegayyer [8, s.450]

gemicilik – seyrisefain [8, s.446]

güçsüz – bitap [8, s.489]

Maksudi'nin bazı kelimeleri kabul görmüştür, ancak istediği anlamda değil. Bu konuda aşağıdaki örnekler sayılabilir:

bark (Orhun yazıtları) – bina [8, s.462]

çit (Çağatayca) – hudut, kenar [8, s.477]

kişi (Eski Türkçe) – insan [8, s.447]

oy (Çağatayca) – fikir [8, s.477]

özlük (Çağatayca) şahsiyet [8, s.477]

Sağ tarafta anılan Arapça ve Farsça kökenli kelimeler kalmıştır. *Bina*, *fikir* ve *şahsiyet* anlamında Maksudi'nin önerdiği *bark*, *oy* ve *özlük* yerine *yapı*, *düşünce* ve *kişilik* gibi başka Türkçe kelimeler kullanıma girmiştir.

Maksudi'nin repertuarındaki kelimelerin, TDK'nin *Türkçe Sözlük*'ünde bulunabildiği ve bu nedenle resmi olarak dilin bir parçası olarak kabul edildiği, ancak güncelliğini yitirmiş veya şive olarak kabul edildiği görülmektedir. Bunlar, genellikle eski Osmanlı Türkçesi sözcüklerdir (solda). Ancak sağdaki eşanlamlı kelimeler yaygındır ve bunlar, çoğunlukla Arapça, Farsça veya *sürekli* kelimesi gibi Türkçe kökenlidir:

al (Eski Osmanlıca) – hile [8, s.455]

ası (Eski Osmanlıca) – fayda [8, s.455]

ildim (Eski Osmanlıca) – pişman [8, s.457]

od (Eski Türkçe, Eski Osmanlıca) – ateş [8, s.457]

sayrı (Eski Osmanlıca) – hasta [8, s.458]

ulaştırı (Eski Osmanlıca) – daima, devamlı, sürekli [8, s.459]

Ancak günümüzde oldukça yaygın olan soldaki örneklerin gösterdiği gibi birkaç Eski Türkçe veya Eski Osmanlıca kelime de kabul görmüştür. Sağdaki eşanlamlı Arapça ve Farsça kelimeler de halen kullanılmaktadır:

karşıt (DLT) – zıt [8, s.465]

kent (DLT) – şehir [8, s.465]

nitelik (KB, Eski Osmanlıca) – vasıf [8, s.472]

yanıt (DLT) – cevap [8, s.468]

Maksudi'nin imlası ve dilinin yıllar boyunca nasıl geliştiği sorusuna ışık tutmak için onun 1955 tarihli son eserini (*Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*) [5] bu açıdan incelemekte fayda var. Bu inceleme, Maksudi'de bu alanlarda son 25 yılda nispeten az şeyin değiştiğini göstermektedir. Hâlâ Arapça imlanın etkileri görülüp çoğunlukla *amil, kadim, inikâs, neşet et-, ispat, tetkik et-* vb.nin yerine *âmil, kadîm, malûm, in'ikâs, neş'et et-, isbat* ve *tedkik et-* yazılmaktadır [8, s.509]. Dili de 1930'larda olduğu gibi büyük ölçüde aynı geç Osmanlı karakterini taşımaktadır. Muhafazakâr formlara (*efrat, tasnif, mukaddesat, suitefehhüm* vb.) rastlamak mümkün olduğu gibi [8, s.511, 512] Arapça ve Farsça alıntı sözcükler de (*addet-, endişe, garb, karabet* vb.) Türkçe eşanlamlılarının (*say-, kaygı, batı, yakınlık*) [8, s.512–513] yanı sıra kullanılmaktadır. Ayrıca Maksudi'nin, TDK'nin birçok yeni sözünden kaçındığı da fark edilmektedir. 1930'lu ve 1950'li yıllarda yayınlanmış olan diğer Türkçe kitaplarda soldakiler gibi neolojizmler bulunsa da Maksudi, sağdaki Arapça-Farsça eşanlamlı kelimelere sadık kalmıştır:

geleneksel – an'anevî [8, s.515]

ilgilen- – alâkadar ol- [8, s.515]

olay – hâdise [8, s.516]

söz konusu – bahis mevzuu [8, s.515]

toplum – cemiyet [8, s.516]

yüzyıl – asır [8, s.515]

Maksudi'nin Türkçe neolojizmlerin tamamını kabul etmediği gerçeği başka bir bağlamdan da bilinmektedir. Örneğin parlamentoda yanlış olduğunu düşündüğü veya başka nedenlerle hoşlanmadığı bazı yeni kelimelere itiraz etmiştir [8, s.425, 434].

Sonuç. Sonuç olarak, Maksudi'nin bir dil reformcusu olarak başarısına ilişkin tablo karışıktır. Dili sadeleştirme ve Türkiye'nin standart dilinden Türkçe sözcükleri ve yeni sözcükleri yayma konusundaki yaklaşımı başarılı olsa da bu durum, Eski Türkçe, Çağatayca, Azerice ve Tatarca kökenli dil materyalleri için çok daha az geçerlidir. Türkiye'den gelen eski Osmanlıca ve lehçe unsurlarının başarısı da sınırlıydı. Bu kısmi başarıya rağmen Atatürk ve 1930'lardaki dil reformu üzerindeki etkisi o kadar büyüktü ki bu devrimin en önemli öncülerinden ve teorisyenlerinden biri olarak kabul edilebilir.

KAYNAKLAR

1. Ayda A. Sadri Maksudi Arsal. Hayat Hikayesi. İkinci Baskı 2022 e-kitap. İkinci Baskıda Editör: G. Üçok; Redaktör: H. Dedehayır. Kitap Dizgi: D. Üçok. <https://sadrimaksudi.org/wp-content/uploads/2023/02/Sadri-Maksudi-Arsal-Hayat-Hikayesi.pdf>

2. *Gedikli F., Yörük A.A., Kalıpcı M.E.* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı (60. Ölüm Yıldönümü Vesilesiyle). Cilt 75. İstanbul, 2017.

3. *Maksudi S.* Lisan ıslahı meselesi – Türk dilindeki sözleri toplama, dizme, Türkçe köklerden bilgi sözleri yaratma işi üzerinde düşünceler 1–13, *Milliyet*, 28.09.1928-14.10.1928.

4. *Maksudi S.* Türk Dili için. Türk dilindeki sözleri toplama, dizme, Türk dilini ayırtlama, türkçe köklerden bilgi sözleri yaratma işi üzerinde düşünceler. İstanbul, 1930.

5. *Maksudi Arsal S.* Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları. Milliyet duygusunun sosyolojik, psikolojik ve tarihî temelleri üzerinde araştırmalar. İstanbul, 1955.

6. Научное наследие и общественная деятельность братьев Максуди. Материалы Международной научной конференции, приуроченной к 150-летию А.Максуди и 140-летию С.Максуди (Казань, 7 декабря 2018 г.) / редкол. *Р.Р. Салихов, М.Р.Гайнанова, Г.Ф.Валеева-Сулейманова*. Казань: Институт истории им. Ш.Марджани АН РТ, 2019. 416 с.

7. Scherberger M.G. *Türk Dili, dillerin en zenginlerindedir: Sadri Maksudi'nin Türk Dili için* adlı kitabına bir bakış // Научное наследие и общественная деятельность братьев Максуди. Материалы Международной научной конференции, приуроченной к 150-летию Ахметхади Максуди и 140-летию Садри Максуди. Казань, 2019. С.308–320.

8. Scherberger M.G. *Um der türkischen Sprache willen. Sadri Maksudi Arsal und seine Beiträge zur kemalistischen Sprachreform*. Baden-Baden, 2023. (Mitteilungen zur Sozial- und Kulturgeschichte der islamischen Welt 43).

9. Üçok G. *Sadri Maksudi Arsal*. Arşiv Çalışması. URL: <https://sadrimaxsudi.org>

Yazar hakkında:

Max Gustav Scherberger – Dr., Georg August Göttingen Üniversitesi (Göttingen, Almanya). ORCID: 0009-0003-4940-8453; e-mail: max.scherberger@uni-goettingen.de

Садри Максуди Арсал и революция турецкого языка

М.Г. Шербергер

*Гёттингенский университет им. Георга Августа
Гёттинген, Германия*

В представленной статье рассматривается роль Садри Максуди Арсала в реформе турецкого языка. Садри Максуди посвятил большую часть своих работ этой теме и, таким образом, оказал значительное влияние на Мустафу Кемалю Ататюрка и революцию турецкого языка. Одним из главных его трудов является книга «Türk Dili için» («Для турецкого языка»), в которой он призвал к радикальной тюркизации османской письменности. В нашей статье мы попытаемся подробно раскрыть влияние Садри Максуди на Ататюрка и его окружение. Проанализируем, что было реализовано в рамках языковой революции. Мы также рассмотрим вопрос о том, насколько успешным оказался подход Садри Максуди в данной работе. Более того, нас интересует, какой язык использовал сам Садри Максуди, насколько это соответствовало его требованиям тюркизации.

Ключевые слова: Садри Максуди Арсал, Мустафа Кемаль Ататюрк, турецкая языковая революция, заимствования и иностранные слова, неологизмы, арабский, персидский, османский, турецкий языки

Благодарность: благодарю уважаемого доктора Али Адема Йорука за то, что он прочитал и проверил текст статьи на турецком языке.

Для цитирования: Scherberger M.G. Sadri Maksudi Arsal ve Türk dil devrimi // Из истории и культуры народов Среднего Поволжья. 2024. Т.14, №2. С.86–99. <https://doi.org/10.22378/2410-0765.2024-14-2.86-99>

Информация об авторе:

Макс Густав Шербергер – Ph.D., Гёттингенский университет им. Георга Августа (Гёттинген, Германия); ORCID: 0009-0003-4940-8453; e-mail: max.scherberger@uni-goettingen.de

Поступила 22.03.2024

Принята к публикации 29.04.2024

Sadri Maksudi Arsal and the Turkish language revolution

M.G. Scherberger

*Georg August University of Göttingen
Göttingen, Germany*

This article examines the role of Sadri Maksudi Arsal in the reform of the Turkish language. Sadri Maksudi devoted most of his works to this topic and thus had a significant impact on Mustafa Kemal Atatürk and the Turkish language revolution. One of his main works is the book "Türk Dili için" (For the Turkish language), in which he called for a radical Turkization of Ottoman writing. In our article we will try to reveal in detail the influence of Sadri Maksudi on Atatürk and his circle and analyze what was realized within the framework of the language revolution. In this paper we will also consider the question of how successful Sadri Maksudi's approach was. Moreover, we are interested in what language Sadri Maksudi himself used, and how much this corresponded to his requirements for Turkization.

Keywords: Sadri Maksudi Arsal, Mustafa Kemal Atatürk, Turkish language reform, loanwords and foreign words, neologisms, Arabic language, Persian language, Ottoman language, Turkish language

Acknowledgment: I thank the respected Dr. Ali Adem Yoruk for reading and checking the text of the article in Turkish.

For citation: Scherberger M.G. Sadri Maksudi Arsal and the Turkish language revolution. *From History and Culture of Peoples of the Middle Volga Region*. 2024, vol.14, no.2, pp.86–99. <https://doi.org/10.22378/2410-0765.2024-14-2.86-99> (In Turkish)

REFERENCES

1. Ayda A. *Sadri Maksudi Arsal. Hayat Hikayesi*. İkinci Baskı 2022 e-kitap. İkinci Baskıda Editör: G. Üçok; Redaktör: H. Dedehayır. Kitap Dizgi: D. Üçok, <https://sadrmaksudi.org/wp-content/uploads/2023/02/Sadri-Maksudi-Arsal-Hayat-Hikayesi.pdf> (In Turkish)
2. Gedikli F., Yörük A.A., Kalıpçı M.E. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı (60. Ölüm Yıldönümü Vesilesiyle)*. Cilt 75. İstanbul, 2017. (In Turkish)
3. Maksudi S. *Lisan ıslahı meselesi – Türk dilindeki sözleri toplama, dizme, Türkçe köklerden bilgi sözleri yaratma işi üzerinde düşünceler 1-13, Milliyet, 28.09.1928-14.10.1928*. (In Turkish)
4. Maksudi S. *Türk Dili için. Türk dilindeki sözleri toplama, dizme, Türk dilini ayırtlama, türkçe köklerden bilgi sözleri yaratma işi üzerinde düşünceler*. İstanbul, 1930. (In Turkish)
5. Maksudi Arsal S. *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları. Milliyet duygusunun sosyolojik, psikolojik ve tarihî temelleri üzerinde araştırmalar*. İstanbul, 1955. (In Turkish)
6. *Scientific heritage and social activities of the Maksudi brothers. Materials of the International Scientific Conference dedicated to the 150th anniversary of A. Maksudi and the 140th anniversary of S. Maksudi (Kazan, December 7, 2018)*. Editorial board R.R. Salikhov, M.R. Gainanova, G.F. Valeeva-Suleimanova. Kazan: Marjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2019. 416 p. (In Russian, Tatar, Turkish)
7. Scherberger M.G. Türk Dili, dillerin en zenginlerindedir: Sadri Maksudi'nin "Türk Dili için" adlı kitabına bir bakış. *Scientific heritage and social activities of the Maksudi brothers. Materials of the International Scientific Conference dedicated to the 150th anniversary of A. Maksudi and the 140th anniversary of S. Maksudi (Kazan, December 7, 2018)*. Kazan: Marjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2019. Pp.308–320. (In Turkish)
8. Scherberger M.G. *Um der türkischen Sprache willen. Sadri Maksudi Arsal und seine Beiträge zur kemalistischen Sprachreform*. Baden-Baden, 2023. (Mitteilungen zur Sozial- und Kulturgeschichte der islamischen Welt 43). (In German)
9. Üçok G. *Sadri Maksudi Arsal*. Arşiv Çalışması. URL: <https://sadrmaksudi.org> (In Turkish)

About the author:

Max Gustav Scherberger – Ph.D., Georg August University of Göttingen (Göttingen, Germany); ORCID: 0009-0003-4940-8453; e-mail: max.scherberger@uni-goettingen.de

Received March 22, 2024

Accepted for publication April 29, 2024